

اندیشه سیاسی متفکران مسلمان

جلد هشتم

دکتر علی اکبر علیخانی

(دانشیار دانشگاه تهران)

و همکاران

پژشکده حاکمات و فکلی و اجامی
دولت هم بختیات و فکری

اندیشه سیاسی متفکران مسلمان؛ جلد هشتم

علی اکبر علیخانی و همکاران

(دانشیار دانشگاه تهران)

ناشر: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی

صفحه‌آرا: سمیه شاه‌علی‌زاده

لیتوگرافی: تارنگ

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۰

تیراژ: ۲۰۰۰

قیمت هر جلد: ۸۰۰۰ تومان

قیمت دوره: ۱۴۰۰۰۰ تومان

شابک دوره: ۰ - ۷۰ - ۵۵۶۷ - ۶۰۰ - ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۵۵۶۷ - ۷۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

نشانی: تهران، خیابان پاسداران، خیابان شهید مسومن‌نژاد (گلستان یکم)، شماره ۱۲۴، تلفن: ۲۲۵۷۰۷۷۷

سایت: www.iscs.ac.ir

پست الکترونیکی: info@iscs.ac.ir

کلیه آثار منتشره این پژوهشکده در جهت ایجاد فضای آزاد علمی و نظر شخصی نویسندگان محترم آن است و لزوماً مورد تایید پژوهشکده نیست.

سرشناسه: علیخانی، علی اکبر، ۱۳۴۷ -

عنوان و نام پدیدآور: اندیشه سیاسی متفکران مسلمان / علی اکبر علیخانی و همکاران.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: نوزده ج.

شابک: دوره:

۰ - ۷۰ - ۵۵۶۷ - ۶۰۰ - ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۵۵۶۷ - ۷۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

موضوع: اسلام و سیاست

موضوع: دانشمندان اسلامی — نظریه درباره سیاست و حکومت

موضوع: فیلسوفان اسلامی — نظریه درباره سیاست و حکومت

شناسه افزوده: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ الف ۸۲ ع ۲۳۷ BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۲۲

شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۳۷۴۶۴

فهرست اجمالی

نوزده	دیباچه پژوهشکده
بیست و یک	مقدمه
۱	محمدصادق مروزی/ دکتر محمدسالار کرای
۲۳	ملا احمد نراقی/ د ر سید سجاد ایزدهی
۵۵	سیدجعفر کشفی/ دکتر عبدالوهاب فراتی
۸۵	قائم مقام فراهانی/ دکتر سید جواد طباطبایی
۱۲۷	صاحب جواهر/ دکتر سید سجاد ایزدهی
۱۵۹	ابوطالب بهبهانی/ دکتر غلامحسین زرگری نژاد
۲۱۱	ملا هادی سیزواری/ دکتر سید جواد طباطبایی
۲۲۹	شیخ مرتضی انصاری/ دکتر محسن مهاجرنیا
۲۶۱	طه نظاوی/ دکتر علی اکبر علیخانی
۲۹۹	ابن ابی الفثیاف/ دکتر ستار عودی
۳۱۷	احمد فارس شدیاق/ اصغر صادقی یکتا
۳۲۹	ملاعلی کنی/ دکتر علی اکبر علیخانی - سیدعلی فاطمی
۳۵۱	امیرکیمیر/ دکتر علی اکبر علیخانی
۳۷۷	مجدالملک سینگی/ دکتر مسعود آریایی نیا
۳۹۷	آخوندزاده/ دکتر مسعود آریایی نیا
۴۲۳	نمایه ها

فهرست تفصیلی

دیباچه پژوهشگرده	نوزده
مقدمه	بیست و یک
محمدصادق مروزی / دکتر محمدسالار کسرابی	
مقدمه	۱
شرح حال	۲
۱. زندگی	۲
۲. شرایط سیاسی اجتماعی	۴
۳. آثار	۸
اندیشه سیاسی	
نوع نگاه به پادشاه	۱۲
ویژگی‌ها و آداب پادشاهی	۱۵
جمع‌بندی	۲۰
منابع	۲۲
ملاحمد نراقی / دکتر سید سجاد ایزدهی	
مقدمه	۲۳
شرح حال	۲۴

۲۴	۱. زندگی
۲۴	۲. آثار
	اندیشه سیاسی
۲۵	سیاست
۲۵	۱. مفهوم سیاست
۲۶	۲. حسیبه
۲۶	۳. رابطه دین و سیاست
۲۸	۴. روش سیاست
۳۰	حکومت
۳۰	۱. ضرورت حکومت
۳۳	۲. مشروعیت حکومت
۳۳	۲.۱. خاستگاه مشروعیت
۳۵	۲.۲. أدله مشروعیت
۳۸	۳. شکل حکومت
۴۰	۴. اهداف حکومت
۴۱	حاکم
۴۱	۱. ویژگیهای حاکم اسلامی
۴۲	۱.۱. فقاقت
۴۳	۱.۲. عدالت
۴۴	۱.۳. شناخت مصالح
۴۵	۱.۴. امانت‌داری
۴۵	۲. اختیارات حاکم اسلامی
۴۶	۲.۱. محدوده اختیارات
۴۹	۲.۲. اقسام اختیارات
۵۱	جمع‌بندی
۵۳	منابع
	سیدجعفر کشفی / دکتر عبدالوهاب فراتی
۵۵	مقدمه
۵۶	شرح حال
۵۶	۱. زندگی

۵۸	۲. آثار.....
	اندیشه سیاسی
۵۹	جهان‌شناسی.....
۵۹	۱. عقل و جهل.....
۵۹	۱.۱. عقل.....
۶۲	۱.۲. جهل.....
۶۴	۲. کیفیت اتصال عقل و جهل با مخلوقات.....
۶۶	فلسفه تاریخ.....
۶۶	دوره نبوت و دوره ولایت.....
۶۹	انواع حکومت.....
۷۱	۱. مدینه الهیه اولی یا دولت اولیه حق.....
۷۱	۲. مدینه الهیه ثانی یا دولت ثانویه حق.....
۷۲	تمایزات عصر نبوت و عصر ولایت.....
۷۴	ریاست حکمت.....
۷۹	ریاست افاضل.....
۷۹	ارکان نظریه ریاست افاضل.....
۸۳	جمع‌بندی.....
۸۴	منابع.....
	قائم مقام فراهانی / دکتر سید جواد طباطبائی
۸۵	مقدمه.....
۸۶	شرح حال.....
۸۶	۱. زندگی.....
۸۶	۲. شرایط سیاسی اجتماعی.....
۹۶	۳. آثار.....
	اندیشه سیاسی
۹۶	قدرت سیاسی و مصلحت عمومی.....
۱۰۱	سیاست خارجی و مصلحت دولت.....
۱۰۶	حقوق و وظایف فرستاده سیاسی.....
۱۰۸	خردمندی در سیاست.....
۱۱۱	آشتی‌گری دربار و فدا شدن منابع ملی.....
۱۱۴	نزاع در کشاکش جنگ و صلح.....
۱۱۷	دیپلماسی جنگ و صلح.....
۱۱۹	جنگاوران صلح.....

۱۲۰	تنش بین سلطنت و وزارت
۱۲۲	جمع‌بندی
۱۲۵	منابع
	صاحب جواهر/ دکتر سید سجاد ایزدهی
۱۲۷	مقدمه
۱۲۸	شرح حال
۱۲۸	۱. زندگی
۱۲۹	۲. آثار
	اندیشه سیاسی
۱۲۹	مفهوم سیاست
۱۳۰	رابطه دین و سیاست
۱۳۱	سیاست در عصر غیبت
۱۳۱	۱. عدم مشروعیت حکام جائز
۱۳۲	۲. فقیه
۱۳۳	۳. تعامل و همکاری با حکومت جور
۱۳۵	حکومت مطلوب
۱۳۷	حکومت
۱۳۸	۱. ضرورت حکومت
۱۳۸	۲. انواع حکومت
۱۳۹	۲.۱. حکومت سلطان حق
۱۴۰	۲.۲. سلطان جائز موافق
۱۴۱	۲.۳. سلطان جائز مخالف
۱۴۲	۲.۴. ولایت فقیه
۱۴۲	۳. مشروعیت حکومت
۱۴۳	۳.۱. خاستگاه مشروعیت
۱۴۵	۳.۲. ادله مشروعیت
۱۴۶	ویژگی‌های حاکم اسلامی
۱۴۸	اختیارات و وظایف حکومت اسلامی
۱۴۸	۱. حدود اختیارات حاکم
۱۵۰	۲. اختیارات و وظایف در سیاست داخلی
۱۵۴	۳. اختیارات و وظایف در سیاست خارجی
۱۵۵	جمع‌بندی
۱۵۷	منابع

ابوطالب بهبهانی / دکتر غلامحسین زرگری نژاد

۱۵۹	مقدمه
۱۵۹	شرح حال
۱۵۹	۱. زندگی
۱۶۰	۲. آثار
	اندیشه سیاسی
۱۶۱	انگیزه پرداختن به سیاست
۱۶۳	ارکان و الزامات نظم در ایران
۱۶۶	اسیب شناسی امور ایران
۱۷۱	راهکارهای متصور و مطلوب
۱۷۷	استقرار قانون
۱۷۹	تشکیل مجالس مختلف پایتخت و مجالس ولایات
۱۷۹	۱. مجلس سلطنتی
۱۸۰	۲. مجلس قانون
۱۸۰	۳. مجلس سنا
۱۸۱	معنای سلطنت، دولت و قانون
۱۸۲	حکومت استبدادی قانونمند؛ الگوی مطلوب ایران
۱۸۷	مجلس قانون گذاری؛ اساس سلطنت و ترقی
۱۸۹	آزادی؛ ضرورتی برای جامعه
۱۹۵	دستگاه اجرایی و وزارت خانه های ضروری
۱۹۶	اسباب ترقی کشورهای اروپایی
۱۹۷	تنظیمات مبتنی بر عدل سیاسی ریشه ترقی اروپا
۲۰۰	حکومت فردی و آثار سوء آن
۲۰۳	عدالت؛ بنیاد عقلی و ضرورت
۲۰۴	تناسب مجازات و تقصیر
۲۰۵	حقوق متقابل دولت و ملت (کنستوسون)
۲۰۶	مجلس تنظیمات؛ وظایف و اختیارات
۲۰۷	شرایط مطلوبیت مجلس شورا
۲۰۸	متن پیشنهادی به عنوان قانون تنظیمات
۲۰۸	جمع بندی
۲۱۰	منابع

ملا هادی سبزواری / دکتر سید جواد طباطبایی

۲۱۱	مقدمه
-----	-------

۲۱۲	شرح حال.....
۲۱۲	۱. زندگی.....
۲۱۳	۲. شرایط سیاسی اجتماعی.....
۲۱۵	۳. آثار.....
	اندیشه سیاسی
۲۱۵	حکمت عملی.....
۲۱۸	نیوت.....
۲۱۸	عقل.....
۲۱۹	خصایص نبی.....
۲۲۰	امامت و حاکمیت.....
۲۲۵	جمع‌بندی.....
۲۲۷	منابع.....
	شیخ مرتضی انصاری / دکتر محسن مهاجرنیا
۲۲۹	مقدمه.....
۲۳۰	شرح حال.....
۲۳۰	۱. زندگی.....
۲۳۱	۲. شرایط سیاسی اجتماعی.....
۲۳۲	۳. آثار.....
	اندیشه سیاسی
۲۳۳	فقه سیاسی.....
۲۳۳	۱. ابعاد روش اجتهادی و مکتب فقهی.....
۲۳۴	۲. نوآوری‌ها در اصول و فقه.....
۲۳۶	ارتقای جایگاه عقل و خرد در فقه.....
۲۳۶	۱. اهمیت عقل و عقلانیت.....
۲۳۸	۲. تفکر عقلی در فرایند اصول.....
۲۴۰	۳. تفکر عقلی در مطارح الانظار.....
۲۴۴	۴. بهره‌گیری از تجارب علمی.....
۲۴۴	۵. گسترش فقه سیاسی.....
۲۴۵	قواعد فقه سیاسی.....
۲۴۵	۱. چستی قواعد فقه سیاسی.....
۲۴۷	۲. قواعد خاص فقه سیاسی.....
۲۴۷	۲.۱. در عرصه سیاست.....
۲۴۸	۲.۲. در عرصه اجتماعی و فرهنگی.....

۲۴۹	۲.۳. در عرصه اقتصاد
۲۴۹	۲.۴. در عرصه نظامی و امنیتی
۲۵۰	رابطه دین و سیاست
۲۵۱	حکومت دینی
۲۵۸	جمع‌بندی
۲۶۰	منابع

طهطاوی / دکتر علی‌اکبر علیخانی

۲۶۱	مقدمه
۲۶۲	شرح حال
۲۶۲	۱. زندگی
۲۶۴	۲. آثار
	اندیشه سیاسی
۲۶۵	حاکم، سلطان
۲۶۵	۱. ضرورت حاکم
۲۶۶	۲. اختیارات و وظائف
۲۶۸	۳. انقلاب و شورش علیه حاکم
۲۶۸	۴. بازخواست و فشار افکار عمومی
۲۶۹	۵. تخصص در منصب‌های حکومتی
۲۷۰	سیاست و حکومت
۲۷۰	۱. سیاست و انواع آن
۲۷۲	۲. ساختار حکومت
۲۷۳	حقوق اساسی مردم
۲۷۳	۱. آزادی
۲۷۶	۲. عدالت
۲۷۶	۲.۱. عدالت و برابری
۲۷۷	۲.۲. برابری و مساوات
۲۷۸	۲.۳. عدالت و آزادی
۲۷۸	غرب
۲۷۸	۱. تمجید پیشرفت‌های غرب
۲۷۸	۱.۱. ملاک پیشرفت برای تقسیم ملت‌ها
۲۷۹	۱.۲. علم غرب
۲۷۹	۱.۳. مالیات در غرب
۲۸۰	۲. تقبیح نکات منفی و ضعف ایمان در غرب

۲۸۰	۲.۱. نقد مدرنیسم مقرون به فساد و رذایل اخلاقی
۲۸۰	۲.۲. نقد مدرنیسم مقرون به فساد اعتقادات
۲۸۱	۳. مقایسه غرب و جهان اسلام
۲۸۲	۴. مقایسه غرب و عرب
۲۸۴	دانش و آموزش
۲۸۴	۱. آموزش عمومی و آموزش عالی
۲۸۶	۲. پیوند بین علوم روز و علوم قدیم
۲۸۸	۳. ضرورت ارتباط علمی مسلمانان با دنیای خارج
۲۸۹	تمدن و دنیای جدید
۲۸۹	۱. تعریف تمدن
۲۹۰	۲. دین و دنیای جدید
۲۹۱	۳. عقل و عقلانیت
۲۹۱	۴. ملیت
۲۹۲	۵. جایگاه زن
۲۹۴	جمع‌بندی
۲۹۶	منابع
	ابن ابی‌الخیثاف، دکتر ستار عودی
۲۹۹	مقدمه
۳۰۰	شرح حال
۳۰۰	۱. زندگی
۳۰۳	۲. آثار
	اندیشه سیاسی
۳۰۴	ضرورت حکومت و شرایط حاکم
۳۰۵	حکومت مطلقه
۳۰۹	حکومت‌های مطلقه و پایداری آنها
۳۱۰	حکومت جمهوری
۳۱۰	۱. ویژگی‌ها و شرایط
۳۱۱	۲. حکومت جمهوری و خلافت در اسلام
۳۱۲	حکومت مقید به قانون دینی یا عقلانیت سیاسی
۳۱۲	۱. ویژگی‌ها و شرایط
۳۱۲	۲. وظایف مردم
۳۱۳	۳. قانون مداری و توسعه
۳۱۳	۴. قانون در حکومت اسلامی

۳۱۴ جمع‌بندی

۳۱۵ منابع

احمد فارس شدياق / اصغر صادقي‌کنا

۳۱۷ مقدمه

۳۱۷ شرح حال

۳۱۷ ۱. زندگی

۳۱۹ ۲. آثار

اندیشه سیاسی

۳۲۰ نظام حکومتی مطلوب و دو رکن اساسی آن

۳۲۱ ۱. شورا و مشروطیت

۳۲۱ ۲. آزادی

۳۲۲ ۲.۱. آزادی سیاسی

۳۲۲ ۲.۲. آزادی زنان

۳۲۲ مساوات و برابری

۳۲۳ عدالت

۳۲۴ انقلاب

۳۲۴ سکولاریسم

۳۲۴ حدود اختیارات دولت و مخالفان

۳۲۵ جمع‌بندی

۳۲۷ منابع

ملاعلی کنی / دکتر علی‌اکبر علیخانی - سیدعلی قاضی

۳۲۹ مقدمه

۳۳۰ شرح حال

۳۳۰ ۱. زندگی

۳۳۲ ۲. شرایط سیاسی اجتماعی

۳۳۴ ۳. آثار

اندیشه سیاسی

۳۳۶ عدالت و آزادی

۳۳۶ ۱. عدالت

۳۳۷ ۲. آزادی

۳۳۹ دین و سیاست

۳۳۹ ۱. جایگاه دین

۳۴۰ ۲. ضرورت حفظ عزت دین

۳۴۲	۳. حفظ جایگاه روحانیت
۳۴۷	مواضع سیاسی
۳۴۳	۱. مقابله با استعمار
۳۴۵	۲. مخالفت با فراماسونری
۳۴۶	۳. مبارزه با استبداد
۳۴۷	جمع‌بندی
۳۴۸	منابع
امیرکبیر / دکتر علی اکبر علیخانی	
۳۵۱	مقدمه
۳۵۲	شرح حال
۳۵۲	۱. زندگی
۳۵۳	۲. شرایط سیاسی اجتماعی
۳۵۶	۳. آثار
اندیشه سیاسی	
۳۵۶	الزام‌های حکمرانی
۳۵۶	۱. جاسوسی حکومت علیه خودش
۳۵۷	۲. پرهیز از ظلم، و اجرای عدالت
۳۵۷	۳. حفظ شأن‌ها و جایگاه‌ها
۳۵۸	۴. مبارزه با تملق و تمجید
۳۵۸	۵. تکریم اقلیت‌های دینی
۳۵۸	سیاست داخلی
۳۵۸	۱. امنیت
۳۶۰	۲. امور اقتصادی و صنعتی
۳۶۰	۳. امور قضایی
۳۶۳	۴. اسلام و سیاست
۳۶۵	سیاست خارجی
۳۶۷	امیر در کشاکش نزاع بر سر خدمت
۳۶۹	شاخص‌های امیرکبیر‌گونه‌گی
۳۶۹	۱. شخصیت امیر
۳۷۱	۲. شاخص‌های شخصیتی امیر
۳۷۱	۲.۱. ویژگی‌های کلی سیاسی
۳۷۱	۲.۲. در سیاست داخلی
۳۷۲	۲.۳. در سیاست خارجی

۳۷۲	۲.۴. ویژگی‌های شخصی
۳۷۳	جمع‌بندی
۳۷۵	منابع
مجد الملک سینگ / دکتر مسعود آریایی‌نیا	
۳۷۷	مقدمه
۳۷۸	شرح حال
۳۷۸	۱. زندگی
۳۷۹	۲. آثار
اندیشه سیاسی	
۳۸۰	چارچوب تفکر سینگ
۳۸۰	۱. فقدان اندیشه منسجم
۳۸۰	۲. ویژگی رساله مجدیبه
۳۸۱	۳. آگاهی ناشی از غرب
۳۸۲	انحطاط سیاست در ایران
۳۸۲	۱. زوال قوه تدبیر
۳۸۲	۲. ناتوانی ناصرالدین شاه
۳۸۳	۳. نقد و تخطئه نخبگان حاکم
۳۸۵	جزئیات نواقص حکومت و سیاست عهد ناصری
۳۸۵	۱. تحصیل‌کردگان جدید
۳۸۶	۲. حربه تهمت در دست حکومتیان
۳۸۷	۳. امرا و وزرا
۳۸۷	۴. وضع سربازان
۳۸۹	مطبوعات
۳۸۹	۱. نشریات داخلی
۳۹۰	۲. نشریات خارجی
۳۹۱	مجلس و تفکیک قوا
۳۹۲	دین و سیاست
۳۹۳	جمع‌بندی
۳۹۵	منابع

آخوندزاده / دکتر مسعود آریایی‌نیا

۳۹۷	مقدمه
۳۹۷	شرح حال
۳۹۷	۱. زندگی

۳۹۹	۲. آثار.....
	اندیشهٔ سیاسی
۳۹۹	آخوندزاده در میان روشنفکران.....
۴۰۲	نقد و انتقاد.....
۴۰۴	اصلاح دینی.....
۴۱۰	نظریه و عمل.....
۴۱۳	سیاستها.....
۴۱۳	۱. نوع نگرش به سیاست در ایران.....
۴۱۴	۲. الگوی ناهماهنگ ایران باستان و غرب.....
۴۱۶	۳. انحطاط سیاست در ایران.....
۴۱۹	آشنایی اندیشه آخوندزاده.....
۴۲۰	جمع‌بندی.....
۴۲۱	منابع.....
	نمایه‌ها
۴۲۳	نمایه کسان.....
۴۲۹	نمایه مکان‌ها.....
۴۳۲	نمایه موضوعی.....
۴۴۳	نمایه متفکران.....
۴۵۳	نمایه نویسندگان.....

دیباچه پژوهشکده

لیکن چو گسرو شود کسی را خورشید در پیش نهد به جای خورشید، چراغ
محصول «پژوهشی کلان» به نام اندیشه سیاسی متفکران مسلمان اکنون و سرانجام بر خوان مطالعه و استفاده
اهل دانش و فضل قرار می گیرد اما کدام انگیزه ما را به صلاهی یاران جهت پذیرا شدن از این طعام معنوی
فرا می خواند؟ آیا اینجا و در میانه این چند جلد کتاب، محصولی درخور مخاطب و متناسب با میراث علمی
و تمدنی ما عرضه شده است؟ این پرسش را بختی وامی نهیم و تعریضی می زنیم به وضعیتی که در آن،
پندار، گفتار و کردار ما جامه هستی به خود می گیرد و از خود می پرسیم «ما ایرانیان، اکنون کجاییم؟» البته که
ارائه پاسخ به این پرسش، در این مجال، نه در توان ماست و نه هدف ما؛ ولی این اندازه آشکار است که
ارائه پاسخ منوط به شناخت وضع تفکری است که از ذهن و زبان ما ایرانیان ساطع و جاری می شود. اینکه
وضع تفکر ما به طور عام و وضعیت تفکر سیاسی به طور خاص چگونه است، درست ایستگاه تامل ما در
طرح چنین مجموعه ای از مقالات بوده است و از میان همه مولفه های کنونی وضع معرفتی ما ایرانیان، یکی
بیش از سایر موارد، مشوق ما برای پژوهش و تالیف این مقالات شده است و آن اینکه معرفت ما - از میان
سایر شرایط - وضع گسسته ای را تجربه می کند. این مولفه ای است برآمده از پژوهش های سابق و
دغدغه های لاحق، به نحوی که تقریباً می توان گفت در خصوص آن تقریباً «اجماع معرفتی» وجود دارد. با
نگاه به گسست پیش گفته این سروده پارسی به ذهن تبادر می یابد که:

آن مصر مملکت که تو دیدی خراب شد و آن نیل مکرمت که شنیدی سراب شد
نحل از کجا چرد که گیا زهر ناب شد و آن بوترب علم به زیر تراب شد

البته این وضع رو به سستی و ناامیدی ندارد بلکه نخست پیامد نیک آگاهی از آن گسست، خرد
ایجاد انگیزه و شوق به سوی آینده ای روشن است که راه آن، کوشش جدی و صادقانه است:
اندر این ره می تراش و می خراش تا دم آخر دمی غافل مباش

با در نظر داشت این «اصل موضوعه»، اکنون روشن است که شناخت در وضعیت گسست و فراموشی تاریخ و اندیشه تاریخی و عمل برخاسته از آن، از واقعیت فاصله می‌گیرد و سرانجام هیمنه سرگرانی و خیمه سرگردانی را بر دارندگانش استوار می‌سازد به نحوی که عالم و عامل آن، چه بسا به امور غیر واقعی و تخیلی بپردازد و از زندگی عینی فاصله بگیرد؛ یا به واسطه فرو رفتن در امور بی‌سرانجام و روزمرگی فکری، از شور و شوق و حرکت بازماند؛ این در حالی است که بزرگان سنت فکری ما گوشزد کرده‌اند که راه معرفت، ممتد و پیوسته است و حتی «یقین» هم مآوایی برای سکونت نیست.

اکنون، و در شرایط گسست، «دانش سیاسی موجود» نیز مخدوش توقعات و دستخوش توهمات شده است و فاقد وجهه بسیاری است که از مولفه‌های اساسی معرفت سیاسی است. به عنوان مثال، بسیار دیده می‌شود که در آنچه معرفت سیاسی می‌خوانندش، «حق یافت می‌نشود»، حتی اگر مراد از آن همه تقلا و تلاش، حق بودن باشد؛ چرا که در گام نخست، «دارنده» حق، یعنی انسان، به فراموشی سپرده شده است. این در حالی است که حق، موهبت بی‌بدیل خدای رحمان به آدمیان است. در شرایط غفلت از تاریخ اندیشه، انسان‌دوستی به وضعیت بی‌توجهی به انسان مبدل می‌شود. این وضعیت، یعنی انقطاع از میراث فکری و در نتیجه آن، فراموشی انسان نزد علوم پژوهندگان ما، شمه‌ای سراسری و نعتی عالمگیر به خود گرفته است.

در این میان، «معرفت سیاسی» که خدای معارف انسانی است و «دانش هدف» می‌باشد و قرار بوده و هست که «هدف دانش» را شناسایی و تعریف و تمهید کند، در چنبره عوامل سلبی و ایجابی متعدد، بدانجا کشیده شده است که نه از همه آن اطلاعی در دست است و نه آنچه هست تماماً کارا شده است. در نتیجه می‌بینیم که آشکار و پنهان معرفت سیاسی، در بهترین حالت، و در کشاکش گرایش‌ها و گروه‌های بی‌آغاز و بی‌انجام، ندانسته به یک تفنن یا گاهی ابزار تقلیل یافته است. این وضعیت برای ملتی که در سابقه‌اش به «دروغ‌سوزی» و «حق‌سازی» متصف است و در لایحه‌اش «حق و عدالت» را شعار و هدف خود قرار داده، بی‌سخت و تأمل‌برانگیز است؛ بسیاری از جنبش‌های اجتماعی در پهنه ایران فرهنگی و در گستره تاریخ، بر جاسه از همین نگرانی بوده است. به نحوی که می‌توان از یک زاویه انقلاب اسلامی ایران را نیز به عنوان اعتراضی به این وضعیت خواند.

هدف از تألیف و انتشار این مجموعه، تذکره‌ای است پایدار مبنی بر «انگسستن از کلیت سنت اندیشه، و رویگردانی از گسستی که بر ما وارد آمد، و از ما گرفت آنچه را که اکنون حسرتش را بر لب و بارش را بر دوش می‌کشیم. بنابراین اگر داد سخن می‌رود که «وضع معرفتی ما گسسته از تاریخ خود» است، بیداد سکوت نسبت به «تاریخ اندیشه بشری» را هم روا نمی‌دارد؛ البته که شرایط بومی و محلی را باید در نظر داشت، اما نکته اینجاست که در نظر داشتن اقتضائات، خود اقتضای معرفت است نه ناشی از تحمیل سیاست‌های سیاست و اقتصاد و فرهنگ. پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری با احتساب یک آگاهی و یک هشدار (آگاهی در باب گسسته بودن وضع معرفت ما و هشدار در باب نگسستن از کلیت میراث فکری بشر) مجموعه نوزده جلدی اندیشه سیاسی متفکران مسلمان را تقدیم می‌دارد و معترف است که «جئنا بیضاعة مزجاة»، اما انتظار «اوف لنا الکیل» را نداریم؛ بلکه چشم به راه نقد و گفت‌وگوی شما هستیم.

مقدمه

«ملتی که تاریخ نداند مجبور به تکرارش خواهد بود»^۱ و ملتی که تاریخ اندیشه نداند به ائتلاف سرمایه‌هایش محکوم است. آگاهی و شناخت انتقادی و روشمند از میراث علمی و تمدنی گذشته با هدف شناخت تاریخ اندیشه، ضرورتی انکارناپذیر برای هر ملتی است که می‌خواهد با تکیه بر بنیان‌های علمی و فرهنگی خود و با توسل به مؤلفه‌های هویتی خویش، موجودیت خود را در عصر جهانی شدن حفظ نماید و متفعل نباشد، چه رسد به اینکه درصدد احیای تمدن افول‌یافته یا بنیان‌گذاری تمدن جدید باشد، که در این صورت ضرورت دو چندان خواهد شد. دلیل ضرورت این است که برای زندگی مطلوب در دنیای امروز، نمی‌توان به شناخت مسائل و حل مشکلات سیاسی اجتماعی و طراحی و تدوین برنامه پیشرفت و رشد اقدام نکرد، برای شناخت و حل این مسائل و مشکلات و داشتن برنامه، نمی‌توان نظام‌ها و نهادهای پیچیده و کارآمد سیاسی اجتماعی بنا نهاد، و برای بنا نهادن نظام‌ها و نهادهای کارآمد سیاسی اجتماعی، نمی‌توان اندیشه و نظریه نداشت، و برای داشتن اندیشه و نظریه‌ای که بتواند مبنای نظام‌ها و نهادهای سیاسی اجتماعی و منشأ حل مسائل و مشکلات باشد، نمی‌توان آنها را از دیگران به عاریه گرفت، یا از جوامع و تمدن‌های دیگر که بستر فرهنگی، اجتماعی و اعتقادی متفاوتی با این جامعه دارند، وارد کرد، و برای تولید و تملک اندیشه‌ها و نظریه‌هایی

۱. این مضمون با عبارات گوناگون و منسوب به اشخاص متعدد رایج است؛ اما معروف‌ترین آنها از زبان «جورج سانتایانا» فیلسوف آمریکایی بیان شده است. او می‌گوید: «کسانی که نتوانند گذشته را به یاد بیاورند، محکوم به تکرار آن هستند.» (George Santayana, *The Life of Reason*, Volume 1, 1905). یا «کسانی که از تاریخ نیاورند، محکوم به تکرار آن هستند.» و یا «کسانی که نتوانند گذشته خود را به یاد بیاورند، محکوم به تکرار اشتباهات خویش‌اند.» و یا «کسانی که تاریخ نخوانند، محکوم به تکرار آن هستند.» و «کسانی که نتوانند از اشتباهات پیشین خود درس بگیرند، محکوم به تکرار آنها هستند.»

که متفاوت و بیگانه با مبانی فرهنگی و اجتماعی جامعه مورد نظر نباشند، نمی‌توان به سایر اندیشه‌ها و نظریه‌های مربوط در طول تاریخ آن جامعه و فرهنگ و تمدن آن توجه نکرد و آنها را فرا نگرفت. جامعه، فرهنگ، و تمدن ایران و اسلام نیز از این قاعده مستثنا نیستند.

از این نظر، اندیشه و نظریه بی‌ریشه، آن‌چنان که شایسته است، نه می‌تواند دوام بیاورد، نه می‌تواند منشأ حل مشکلات و مسائل سیاسی اجتماعی باشد، و نه می‌تواند موجب رشد و پیشرفت و تعالی شود؛ زیرا چنین دانش و اندیشه‌ای، انسان اجتماعی را در تعلیق نگه می‌دارد و انسان معلق به جای نگرستن، جویدن و با مخاطره به سوی مرزهای پویایی، تکاپو و خلاقیت رفتن، در دشت سکون سکنی می‌گزیند و در باتلاق ایستایی گرفتار می‌آید و از مدنیت باز می‌ماند و دو روزه حیات را چنان بی‌معنا و حیران بین این نظریه و آن نظریه سپری می‌کند که دیروز و امروزش، یکی می‌شود و این همان چیزی که امامان ارجمند شیعه آن را «غبن» آشکار نامیده‌اند.^۱ مسئولیت در قبال آن ضرورت، به همان‌سان که تکلیفی عینی است، حقی است که در قلمروهای مختلف، قامت‌های متفاوت به خود می‌گیرد. اندیشه سیاسی به مثابه حوزه‌ای معرفتی که بخوان قلم و ستیلان ذهن در آن بسیار بمخاطره و مسئولیت‌آور است، آن ضرورت را در واکاوی و بازخوانی مقولاتی پی می‌گیرد و بها می‌دهد که دست سرنوشت و سر دست‌نوشت هر ملت را رقم می‌زند: حکومت، عدالت، حق، سلطنت، امامت، خلافت، سعادت، و غیره.

شاید بتوان مجموعه حاضر را گامی اولیه و آغازین در جهت شناخت و بازخوانی دانش و تمدن اسلام و ایران در حوزه اندیشه سیاسی به حساب آورد؛ کاری که بالاخره روزی باید آن را در مقیاس کلان و همه‌جانبه در تمامی حوزه‌ها و رشته‌های علوم انسانی انجام دهیم و بدون پیمودن این مسیر در ده‌ها موضوع علمی و تخصصی - و البته به صورت عمیق و جدی - به بازنگری، بازسازی یا بنای تمدن جدید اسلامی ایرانی قادر نخواهیم بود. درخصوص این مجموعه چند نکته به شرح زیر قابل ذکر است:

۱. درباره مفاهیم «فلسفه سیاسی»، «اندیشه سیاسی»، «نظریه سیاسی»، «ایدئولوژی سیاسی» و «کلام سیاسی»، در جای دیگر توضیح داده‌ایم و به خصوص بین «اندیشه سیاسی اسلام» و «اندیشه سیاسی در اسلام» که موضوع بحث ماست تفکیک قائل شده‌ایم.^۲ در اینجا به تکرار آنها نمی‌پردازیم. هدف ما در این مجموعه، معرفی اجمالی دیدگاه‌های سیاسی اجتماعی

۱. من استوی یوماء فهو مغبون حر عاملی. وسائل الشیعه. قم: موسسه آل البیت، ۱۴۰۹ق. جلد ۱۶، ص ۹۴. حدیث ۲۱۰۷۳.

۲. رک. علی‌اکبر غلیخانی و همکاران، روش‌شناسی در مطالعات سیاسی اسلام، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام، چاپ دوم، ۱۳۸۸، صص ۶۳-۳۷؛ علی‌اکبر غلیخانی و همکاران، اندیشه سیاسی در جهان اسلام، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۴، صص ۱۰-۲.

دانشمندان مسلمان بوده است، نه آنکه مباحث مطرح شده را، لزوماً با شاخص‌های فلسفه سیاسی، اندیشه سیاسی یا سایر مفاهیم، سنجیده و انتخاب کرده باشیم، بلکه برخی از مباحث مطرح شده صرفاً نظرات یا دیدگاه‌های سیاسی متفکران مسلمان است. هرچند در اینجا «متفکر» را با تسامح و به معنی عام آن، به کار برده‌ایم، ولی اگر در علوم انسانی و اجتماعی به دقت نظر کنیم، دست کم، سه سطح و نه مرتبه علمی از یکدیگر قابل تفکیک‌اند که به ترتیب، عبارتند از:

دانشمند	صاحب‌نظر	بهره‌بردار
متفکر، نظریه‌پرداز، فیلسوف هر حوزه	تحلیل‌گر، متخصص، محقق	کارشان، کارشناس، کارشناس ارشد

تعاریف و شاخص‌های هر کدام از سطوح و مرتبه‌های علمی فوق در مقاله «درآمدی بر اندیشه سیاسی در ایران و جهان اسلام؛ طرح چند مسئله»، در ابتدای جلد اول همین مجموعه آمده است. نکته این است که در این مجموعه در پی تبیین اندیشه‌های صرفاً متفکران، نظریه‌پردازان یا فیلسوفان سیاسی اجتماعی نبوده‌ایم؛ شاید برخی از اندیشمندان مورد بحث در حد محقق یا متخصص باشند، ولی به دلیل اهمیت دیدگاه‌هایشان در آن شرایط زمانی و مکانی که می‌زیسته‌اند، مورد بحث قرار گرفته‌اند. همچنین دیدگاه‌های برخی صاحب‌نظران معاصر جهان عرب در این مجموعه مورد مطالعه قرار گرفته، که هم‌سطح آنان در ایران بسیاریند و جایشان در این مجموعه خالی است؛ این نقصان به دلیل برخی محدودیت‌ها و مشکلات بوده که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود، امید که در آینده این مهم صورت پذیرد.

۲. در این مجموعه، نویسنده هر مقاله نقش اصلی را در معرفی نوع دیدگاه‌های سیاسی متفکر مربوطه داشته است؛ بر این اساس، چه بسا متفکری با داشتن نظرات و آرای سیاسی پراکنده، آن‌چنان منسجم و نظام‌مند معرفی شده باشد که خواننده بتواند آن مباحث را با شاخص‌های اندیشه سیاسی بسنجد و آن متفکر را دارای اندیشه سیاسی قوی و قابل اعتنا بباید، و چه بسا، یک محقق محترم اندیشه‌ها و حتی فلسفه سیاسی یک متفکر عمیق و جدی را به گونه‌ای ارائه کرده باشد، که خواننده آن مقاله تصور کند متفکر مورد بحث بضاعت فکری چندانی نداشته است؛ بنابراین هر مقاله در درجه اول، حاصل برداشت و خوانش محقق مربوطه از آن متفکر به حساب می‌آید، البته خوانشی که می‌تواند زمینه را برای انجام تحقیقات بعدی فراهم آورد.

۳. هدف اصلی این مجموعه، ارائه گزارش و تصویری از مباحث سیاسی متفکران مورد بحث بوده است، اقداماتی از قبیل نقد، تحلیل، نظریه‌پردازی، تطبیق مباحث متفکر با مسائل امروز، استخراج و تدوین نظام فکری، استنباط و ارائه راه‌حل و مواردی از این قبیل، در دستور کار نبوده است، اینها موارد مهم و ضروری است که در مراحل بعد باید انجام پذیرد، اگر چه

در موارد معدودی برخی نویسندگان محترم این مجموعه نیز به بعضی از موارد فوق اهتمام داشته‌اند.

۴. نحوه چپ‌نشین مقالات از جلد نخست تا جلد نوزده، به ترتیب تاریخ تولد بوده است. تجربه‌های مشابه نگارنده نشان داده که چپ‌نشین و دسته‌بندی اندیشمندان سیاسی براساس شاخص‌های موضوعی، گفت‌مانی، جغرافیایی، حوزه تخصصی و... به صورت دقیق و جامع و مانع امکان‌پذیر نیست و خلأها، هم‌پوشانی‌ها و ناسازگاری‌های متعددی را موجب می‌شود. چپ‌نشین به ترتیب تاریخ، ضمن داشتن منطق روشن، خط سیر رشد و تکامل این حوزه از دانش و تأثیر و تأثرهای متقابل را نیز نشان می‌دهد.

۵. اگرچه هدف و خواست قلبی نگارنده این بود که مجموعه حاضر، مجموعه‌ای کاملاً تخصصی و به لحاظ علمی عمیق، و جامع و مانع باشد، ولی عملاً این گونه نشد و نمی‌توانست بشود، زیرا دانش و پژوهش به تدریج و گام به گام رشد می‌کنند. در حالی که قبل از انجام این تحقیق، کل جامعه علمی ما بیش از بی‌جاه متفکر سیاسی نمی‌شناخت؛ معرفی و تحقیق آرای سیاسی بیش از پانصد متفکر (که از آغاز مد نظر بود)، آن هم به صورت عمیق و جامع چگونه می‌توانست امکان‌پذیر باشد؟ حتی اگر بتوان پژوهشگرانی یافت که حاضر باشند چندسال وقت خود را برای تحقیق و تبیین اندیشه سیاسی یک دانشمند صرف نمایند، با وضعیت فقر بودجه‌ای مؤسسات پژوهشی و پژوهشکده‌های علوم انسانی، بودجه این کار چگونه می‌توانست تأمین بشود؟ این بود که به ناچار به استفاده از توان موجود نیروهای متخصص راضی شدیم؛ از این رو، مجموعه حاضر نه آینه تمام‌نمای فرهنگ و تمدن ایران و اسلام در حوزه اندیشه سیاسی است، و نه نماینده کامل افکار سیاسی دانشمندان مورد بحث، بلکه مقدمه‌ای برای نشان دادن راهی است تا استادان و پژوهشگران اولاً بتوانند برخی از متفکران را به صورت اولیه بشناسند و در آینده به طور مبسوط به تحقیق در اندیشه‌های آنان بپردازند، و ثانیاً مسیر برای شناسایی سایر متفکران مسلمان و تحقیق و تبیین اندیشه‌های آنان باز شود.

۶. سطوح علمی مقالات این مجموعه متفاوت است. اینجانب چندان از مدیریت خود و ارائه مجموعه به شکل کنونی احساس رضایت نمی‌کنم، زیرا هم توان خود، هم توان سایر محققان این حوزه، و هم توان موجود در جامعه علمی کشور را بسیار بالاتر از سطح این اثر می‌دانم، اما چه کنیم که به‌خصوص در پژوهش‌های علوم انسانی همیشه اسیر واقعیت‌های تلخ و ناخواسته بوده‌ایم که مهم‌ترین آنها کمبود بودجه و زمان است؛ اگر سایر مسائل مربوط به خلیقات و منش‌ها و نحوه تعاملات و مواجهات فردی و اجتماعی کوتاه‌بینانه و ده‌ها مشکل و

در دسر اداری و حاشیه‌ای دیگر را که انرژی و توانی به مراتب بیش از متن به خود اختصاص می‌دهند اضافه کنیم، باید بگوییم که این مجموعه در یک شرایط بحرانی و اضطراب و اضطراب تهیه و آماده گردید. اینجانب حتی از عمق علمی و تحلیلی مقالات خودم ناخرسندم، چون می‌توانست و می‌بایست بسیار بهتر و عمیق‌تر از این باشد، ولی عملاً دو راه بیشتر وجود نداشت، یا تهیه و ارائه مجموعه‌ای در همین سطح، به این امید که در آینده و برای آیندگان راه برای ادامه بهتر باز شود، و یا توقف کار و منتشر نکردن این مجموعه، و ما در این میان راه اول را برگزیدیم. با این حال، توان، انگیزه و زمینه وجود دارد که در صورت فراهم شدن امکان و شرایط، نسخه‌ها و دوره‌های بعدی این مجموعه با عمق علمی و گستره بسیار بیشتر مورد تحقیق و نشر قرار گیرد.

۷. مجموعه نوزده جلدی حاضر با تمام ضعف‌ها و کاستی‌هایی که دارد برای نخستین بار است که در دنیا انجام می‌شود و استادان و پژوهشگران این حوزه یا مراکزی که در دنیا در این زمینه کار می‌کنند با اطلاع از آن ابراز تعجب و ستایش کرده‌اند. کارهای مشابه با فاصله زیاد و محدودتر که به نوعی با این مجموعه در یک دسته قرار می‌گیرند عبارتند از: نخست کتاب‌های تک جلدی و در چند مورد دو تا سه جلدی، که تعداد اندکی از متفکران سیاسی مهم مسلمان را در طول تاریخ یا متفکران سیاسی یک دوره خاص را مورد بررسی قرار داده‌اند. دوم آثار و دایرةالمعارف‌هایی که اندیشه‌های کلی یا زندگی‌نامه اندیشمندان را در مجلدات متعدد معرفی کرده‌اند ولی بر موضوع خاصی تمرکز نداشته‌اند. اهمیت خاص این مجموعه در تخصصی بودن آن است که صرفاً بر اندیشه سیاسی متمرکز شده است.

۸. این تحقیق، پس از شناسایی اولیه متفکران و دانشمندانی که دارای آثار سیاسی بودند و تعداد آنها به بیش از پانصد نفر می‌رسید و پس از مراحل شناسایی پژوهشگران، با سفارش نگارش مقالات از سال ۱۳۸۶ آغاز شد و در طول دو سال، به تدریج، برای حدوداً سیصد و پنجاه تن از متفکران به‌طور مستقیم توسط پژوهشکده سفارش نگارش مقاله داده شد، ولی در حین کار برخی از آنها به دلیل در دسترس نبودن منابع یا موانع احتمالی دیگر متوقف گردید. مراحل سفارش مقالات، ارزیابی آنها، انجام اصلاحات و نهایی کردن مقالات حدود سه سال طول کشید. از نیمه دوم سال ۸۹، مراحل نهایی ویرایش علمی و محتوایی و پردازش آنها برای انتشار اثر آغاز گردید؛ در این مرحله، به ناچار برخی مقالات را که به رغم ارزیابی و تأیید قبلی، از معیارهای علمی لازم و مورد نظر برخوردار نبود کنار گذاشتیم و مجموعه را بدون آنها آماده‌سازی و منتشر نمودیم.

۹. نگارنده به ضرورت و به اقتضای وظیفه‌ای که در این مجموعه داشت مقالات را چند بار بازبینی، اصلاح، و ویرایش علمی کرد. در برخی موارد تغییرات و دخل و تصرف‌ها از حد معمول گذشت که از نویسندگان محترم پوزش می‌طلبم - و البته نسخه نهایی مقاله به تأیید همه عزیزان رسید. اما محتوای دیدگاه‌های نویسندگان محترم مقالات به همان صورت حفظ شد. به هر حال، و از آنجا که هر مقاله این مجموعه خوانش یک محقق از متفکر مربوطه است، ممکن است آن خوانش در مواردی نادرست باشد یا شاید بتوان به انحای دیگری هم به تفسیر آن متفکر پرداخت. آنچه مسلم است هرکس از منظر خودش به تفسیر و معرفی متفکران مورد بحث پرداخته است، و ممکن است این نوع تفسیر و خوانش، از نظر نگارنده این سطور که مدیر مجموعه هم بوده مناسب نبوده باشد. ولی ما نوع تفسیر و خوانش تمام محققان ارجمند را محترم شمرده‌ایم و آن را به همان صورت آوردیم، باشد که راه برای خوانش‌های متفاوت‌تر و تبادل دیدگاه‌ها در آینده فراهم‌تر گردد. ضمن اینکه عمق علمی مقالات هم به اقتضای کار متفاوت است.

۱۰. تلاش بر این بود که به لحاظ شکلی تمام مقالات مجموعه سبک و سیاقی کمابیش واحد داشته باشند، اگرچه تا حد زیادی موفق بوده‌ایم ولی در برخی موارد جزئی ناهمخوانی‌هایی وجود دارد و این امر به نویسندگان محترم مقالات باز می‌گردد، به هر حال، ساختار شکلی مقالات با اندکی تسامح بسته شده است.

۱۱. در خصوص تاریخ تولد و فوت متفکران مورد مطالعه، به شرح زیر معیارهایی را برگزیده‌ایم: در مورد تاریخ هر کدام که اختلاف نظر بود، قول اقوی را برگزیدیم، اگر دو تاریخ در منابع ذکر شده بود و هیچ‌کدام ارجحیت نداشت، در تولد، تاریخ متقدم و در مرگ، تاریخ متأخر را مبنای محاسبه قرار دادیم. در مواردی که تولد یا مرگ بین دو تاریخ ذکر شده بود، میانگین و حد وسط را ملاک قرار دادیم و اگر حد وسط عدد زوج بود، در تولد، عدد متقدم و در مرگ، عدد متأخر را معیار گرفتیم. در تعیین و نگارش نوع تاریخ‌ها، برخلاف رویه موجود که «ه. ق» یا «ه. ش» می‌نویسند، به «ق» برای قمری و «ش» برای شمسی اکتفا کردیم چون ذکر یا عدم ذکر ه. یا هجری تأثیری در روشن‌تر شدن آن نداشت.

۱۲. جای بسیاری از متفکران مهم در این مجموعه خالی است. چون حدود هفتاد مورد از مقالات عقد قرارداد شده به نتیجه نرسید، حدود چهل مورد به این دلیل که منابع اصلی متفکران در دسترس نبود و فعلاً فعلاً چاره‌ای جز چشم‌پوشی از آنها وجود نداشت، و حدود سی مورد از آنها که برخی مربوط به اندیشمندان مهم نیز بود، به این دلیل حذف شدند که

مقالات شایسته و قابل قبولی توسط محقق مربوطه ارائه نگردید؛ و در برخی موارد محققان محترم کار را به افراد دیگری واگذار کرده بودند و در اواخر کار هم به دلایلی، و به طور خاص به دلیل ضیق وقت، دست ما برای هر اقدامی برای نگارش مقاله جدید بسته بود. نتیجه آن شد که هم‌اکنون ما اندیشه این متفکران بزرگ را در دست نداریم و امیدواریم که این مهم در آینده صورت پذیرد.

۱۳. در سال ۱۳۷۹ طرحی پژوهشی با عنوان «اندیشه سیاسی در جهان اسلام بعد از فروپاشی عثمانی» در پژوهشگاه علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی به همت دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی و با مدیریت اینجانب شروع شد. این طرح با حمایت‌های بی‌شائبه جناب آقای دکتر حمید امین اسماعیلی معاون محترم پژوهشی وقت جهاد دانشگاهی در پنج جلد به نتیجه رسید که اندیشه سیاسی بیش از شصت متفکر را مورد تحقیق قرار داده بود، از آن مجموعه فقط جلد اول و دوم به زیور طبع آواسته و به جامعه علمی کشور تقدیم گردید. در مراحل آماده‌سازی مجموعه حاضر، طی قراردادی، نتایج آن طرح به این پژوهشکده واگذار شد و حدود چهل مقاله آن با اصلاحاتی در این مجموعه مورد استفاده قرار گرفت، که در اینجا وظیفه خود می‌دانم از زحمات و همکاری‌های جناب آقای دکتر حمید امین اسماعیلی، دکتر حسینعلی قبادی رئیس محترم سابق پژوهشگاه علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی و جناب آقای محمدجواد چیت‌ساز سرپرست محترم این پژوهشگاه صمیمانه سپاسگزاری کنم.

۱۴. یکی از مؤسسات پژوهشی پیش‌تاز و پیشگام در حوزه اندیشه سیاسی متفکران مسلمان و عمدتاً فقها، پژوهشگاه فرهنگ و علوم اسلامی قم است که پژوهش‌های ارزشمندی در این خصوص انجام داده است. در ابتدای شروع این طرح، در جلساتی در این پژوهشگاه و با حضور مدیران محترم ذیربط، از آنان خواستیم که از محققانشان بخواهند با این مجموعه همکاری نمایند و این عزیزان در جهت اعتلای علم و دانش کشور و رشد و اشاعه میراث علمی مسلمانان، این درخواست را پذیرفتند و به وعده خود عمل کردند، و این مجوزی برای ما بود تا با محققان این مرکز وارد گفت‌وگو شویم و برای نگارش مقاله جدید یا بازبینی و به روزرسانی تحقیقات گذشته خود، به توافق برسیم. هم‌اکنون حدود چهل مقاله در این مجموعه جزء این دسته است و برخی از اینها قبلاً در قالب کتاب یا مقاله منتشر شده‌اند، لازم است از لطف و همکاری استادان و مدیران ارجمند آن زمان و کنونی این پژوهشگاه جناب حجت‌الاسلام دکتر محمدتقی سبحانی، جناب حجت‌الاسلام دکتر احمد مبلغی و حجت‌الاسلام دکتر نجف لک‌زایی صمیمانه سپاسگزاری کنم که بخشی از این مجموعه مرهون افق‌های بلند نگاه و روحیه همکاری آنان است.

در به ثمر نشستن این مجموعه، عزیزان زیادی همکاری داشتند که بی‌مدد آنها کار به انجام نمی‌رسید. نویسندگان محترم مقالات در رأس قرار دارند که با عشق و انگیزه متعالی، به نگارش مقالات و انجام اصلاحات اقدام کردند. جناب آقای دکتر محمدباقر خرمشاد پس از اطلاع از شروع این کار، زمینه ادامه آن را فراهم کردند و همیشه مشوق و حامی آن بودند؛ تداوم این کار و به ثمر نشستن آن تا مرحله نشر، مرهون مساعدت و حمایت جناب آقای دکتر غلامرضا خواجه‌سروی است. جناب آقای دکتر ماشاءالله یوسفی مدیریت اجرایی این طرح کلان و ملی را بر عهده داشتند همچنین جناب آقای دکتر مرتضی بحرانی، جناب آقای محمدعلی پورحیفه، جناب آقای دکتر شریف لک‌زایی، جناب آقای مهدی نادری باب اناری، جناب آقای امید شفیع‌ی قهرخچی، جناب آقای دکتر احمد بستانی و جناب آقای میثم آقادی هر کدام در فرایند کار متقبل رحمتی شدند. سرکار خانم‌ها سمیه پاشایی، زینب حدادی خسروشاهی، پریسا نصیری و عاطفه حافظی در امور مختلف اداری و از جمله مدیریت تایپ و اصلاح مجلدات متعدد این کار بزرگ نقش اساسی داشتند؛ زحمات پیگیر و ارزشمند جناب آقای عماد احسانی مدیر انتشارات پژوهشکده در مدیریت نشر این مجموعه، هم در امور سخت‌افزاری و نظارت فنی و هم در امور ویراستاری شایان توجه است، و البته جناب آقای مهدی جمالی و جناب آقای صادق شش‌یکانی با پیش بردن امور اداری و اجرایی پژوهشکده، مجالی برای انجام چنین طرح‌هایی فراهم آوردند. همسر و فرزندان عزیزم بسیار تحمل کردند و از حقوق خود گذشتند تا این مجموعه به سامان رسید. مرا یارای سپاس از زحمات خالصانه و صادقانه عزیزان نامبرده نیست امید که پاداش الهی در زمانی که انسان به هیچ‌چیز بیش از آن نیاز ندارد، این کوشش‌ها، خدمات و زحمات ارزشمند را جبران کند.

علی‌اکبر علیخانی

تهران، اسفندماه ۱۳۸۹